

KİLİS MEVLEVİHANESİ

Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER

Aralarındaki ufak tefek ayrıcalıklarına karşılık dinsel, töresel (ahlaki) ve gizemsel (mistik) açıdan ruhu ve bedeni arındırıp Tanrıya doğru yücelten tarikatlar, Küçük Asyayı Anadolu yapan önemli kurumlardandır. Dünya ve Tanrı sevgisi, burada birlik, beraberlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmayla sevgiye dönüşürken dil, din ve ırk farkı gözetmemekle daha da insancillaşır, yücelir (1). Kulu yaşama bağlar, güçlendirir ve onurlandırır. Bildirimizde (bu amaca yönelik kültürel yönlerine girmeden) yapıyı mimarlık açısından inceleyeceğiz.

Kilis Mevlevihanesi: (1525) (2) Tekke Mahallesi Mevlevihane Meydanında kareye yakın planlı (3), kubbeli kagir bir yapıdır (çizim 1, fotoğraf 1). Giriş batı yöndedir. Kapının sağ ve solundaki altı üstlü ikişer pencere, 0.25 m derinlikte, 1.70 m eninde ve üstü bir sıralı mukarnas dizisiyle sonuçlanan girinti içine alınmışlardır (çizim 2, fotoğraf 2 ve 3). Bunlar pencere tabanının bir sıra altında pahlanarak dışa akıntılıdır. Kapının bulunduğu girinti, pencerelerdekinden 42 cm daha enli olup eşik altına kadar düz inerek basamak oluşturur. Eksen ve girişi vurgulamak için bunun üstünde çevresi bezeli bir yuvarlak pencere vardır. Kapının basık kemeri ile yazıt panosu arasını bir düğüm bezir. Ensiz yazıttaşı, pyanoda yanlarda boşluklar bırakır (fotoğraf 4). Buradan yapının 1525 yılında bitirildiği anlaşılıyor.

Konyalı, İbrahim Hakkı: Kilis Tarihi, İstanbul 1968, sayfa 533'te yazıtı şöyle veriyor: "...Mevlevihane eşsiz bir mimari yadigardır. Dillere dasitan gül bahçesi, İttisalindeki türbesi, misafir odaları, dinlenme yerleri, mutfak, şeyh ve hizmetliler meşrutaları, havuzu fiskiyesi ve kabristanı yokolmuştu. Burası Mevlevihanenin semahanesi ve mescididir. Tekke yokolmuştu. Eskiden karşısında (kuzey) şimdiki Hükümet Konağının yerinde Bey Sarayı vardı.

Kapının üstünde 0.45x1.10 m ebadında bir kitabe taşı vardır. Taşın iki tarafı boşluktur. Burasının evvelce çini veyahut renkli taşlarla süslenmiş bulunması mümkündür. Burada devrinin güzel bir sülüsü ile 4 satır halinde Arapça şu 12 mısralık Kitabe bu-

- (1) İslam dünyasında "Sakin bu dünya sizi aldatmasın" (Lokman 31-33) suresi ve bu amaçtaki diğerleri, ölümsüz öbür dünyanın ağırlığını açıklıyor. Alçakgönüllülük nefsi ve ruhu eğitirken, ki-birden kaçınılması, secdeyle de Tanrıya yönelmesi sağlanıyor. Türk dünyasında ise Dünyanın da asla küçümsenmediği ve bunun yaşama bağlılıkla somutlaştığı görülür. Yaşamın, aktivitenin, devingenliğin, mistisizme yeğlendiği açıktır. İslam dininin bu amellerine düşün, müzik, güzel söz, hat sanatı ve spor eklenerek, aklın sınırlı dünyası aşılar ve sağlıklı bedene de yönelinir. Türk dünyası böylece dinsel değerleri, millilik potasıyla birleştirerek aktif bir din ve dünya görüşü oluşturur.
- (2) Mevlevi tekkeleri en geniş boyutuyla 10 bölümden oluşur. Bunlar; semahane, türbe, çilehane, hücreler, derviş odaları, selamlık harem, kiler-mutfak, kafes ve matrabdır. Harem şeyhin evidir. Ailesiyle orada oturur. Selamlık ise dairesidir. Türbe ayrı bir kitle veya yapı içinde olabilir (Karaman Maderi Mevlana'daki gibi). Matrab, kafes, derviş odaları, çilehane ve hücreler, semahane kitlesi içindedir. Bektaşî tekkelerinde de durum hemen hemen aynıdır. Semahanenin yerini maydanevi alır ve planı bu nedenle farklılık gösterir. Mevlevihanelerde konuklar selamlıkta ağırlanır. Semahane mescit görevi de yapar. Tarikat yapılarında, sanat, ahlak ve din yüceliğe erişir. İslam dünyasında Türk İslamlar kendine özgü ayrıcalıklarıyla yüce bir konuma erişirler. Buralarda, ilimle gerçeğe, sanatla güzelliğe, zikirle Tanrıya erişilir. Tekkeler bununla da yetinmez, Türk toplum düzeninde yardımlaşma ve ekonomik boyutlarıyla da önemli bir varlık oluşturur.
- (3) Dışında kuzeyi 12,89, doğu ve batısı 13,20, güneyi 12,88 m olup, derinliği eninde 32 cm kadar fazladır.

lunur. Zikir yeri, aşıklar yurdu, fazilet pınarı, süluk sahiplerinin inecikleri, eğlenecekleri yerdir. Aşıklar kabesidir. Etrafını tavaf ediniz. Burası ibadet edenlerin karragahı, dergahıdır. Yiyeceği, içeceği boldur. Her türlü güzellik vasıfları bulunan bir yerdir. Geleceklerin (misafir) mağarasıdır (dinlenme yeri). Vaktin beyi Mü'minlerin emiri Abdülhamit Murtaza'nın himmetiyle ve parasıyla yapılmıştır. Biz tanrının (iyi amel sahiplerinin ecirleri ne güzeldir) ayetini okuduk. Bu tarihi yazan, Tanrının şu aye-tine işaret ederek dedi ki, buraya emniyetle, selamette giriniz.

Kitabenin son tarih mısraı Ebced hesabına vurulunca 932 rakamları bulunur ki dergah 1525 Milafi yılında Vakfın Beyi ve Mü'minlerin emiri Abdülhamit Murtaza tarafından yapılmıştır.

Yavuz Mercidabık'da 1517'de (h: 922) Mısır Çerkes Kölemen ordularını mağlup etmiş o tarihten itibaren Kilis, Osmanlı sınırları içine girmiştir. O halde Mevlevihane, Kilis'in fethinden 10 sene sonra yapılmış demektir. Yapı Arap ve Osmanlı mimarisinin izdivacından doğmuş kıymetli bir tarih bergüzarıdır.

Yavuz fethettiği yerlerin birçoklarında kendi siyasetine uygun yürüyüşlü olan Çerkes Kölemen devlet memurlarını alıkoymuş veyahut yeni işler vermiştir. Mevlevihanenin banisi bunlardan birisi de olabilir"

Güney dış yüz mihrap nedeniyle eksende sağırdır (çizim 3 fotoğraf 5). Buna yakın pencereler batdakiler gibi girinti içine alınırken, uçtakilerde ve doğu yöndekilerde yoktur. Mevlevihanenin doğu duvarı, girintisiz pencereleri nedeniyle 1.05 m kalınlıktadır. Güneyi de böyle olunca, eksene yakın 2 pencere dışındaki girintiler 13 cm ye düşer. 1,23 m gelen batı duvarında bunlar 25 cm dir. Doğuda eksende bulunan ve üstü kemerle örtülen 1,45 m enindeki pencere sonradan açılmış gibidir. Dişsiz olması bu kuşkuyu arttırıyor. Kuzey duvarı sağır olup, batıdan doğuya doğru içinden yükselen merdiven ilkin mahlife sonra dama erişir. Kuzey duvarı içine yerleştirilen merdiven boşluğu 69 cm enindedir. Dışta 35, içte 38 cm lik kalınlık kalır. Farklı duvar kalınlığı nedeniyle içi kare olan plan, dışarıda 32 cm farkla dikdörtgene dönüşür ve kubbe aksı bunun yarısı kadar güneye kayar. İç ölçüler kuzeyde 10.71, doğuda 10.70 güney ve batıda 10.72 m dir. İçeride doğu yönde 2, kuzeyde 3 dolap girintisi vardır. Derinlikleri 47 cm olup enleri 84-88 cm arasında oynar. Duvarda ahşap mahfile ait giriş yuvaları görmedik.

Kilis Mevlevihanesinde, beden duvarlarından 1,58 m içeride köşelerde eşit kollu, 71 cm kalınlıkta bağımsız 4 adet L biçiminde eşit kollu yığma ayak, üstte baldaken türünde kemerlerle birbirine bağlanarak kubbenin durmasını sağlar (çizim 4). Geçiş bölümü içbükey dilimli (yalpazeli Türküçgenine benzer) olup kasnağı içeride 12'gene (dışta 24'gen) çevirir. Teğet kemerle örtülen 12 tepe penceesi, günün her saatinde içeriyi yeterince aydınlatır. Üstte pencere araları dışa taşarak kasnağı destekle. Dış görünüşler kasnak ve özellikle kubbe sivri durur (fotoğraf 1). Bu yükselti yanında gövde basık bir orantıdadır. Planda baldaken kemerle ana duvarlar arasında kalan galeriye benzer kesim, profilli bingilere oturan düz atkılarla örtülmüş olup köşelerde oluşan kare alanları, üstte dışa yansıyan tuğla kubbeler örter. Baldaken kemerlerin birbirine bakan yüzlerinde özençiler az taşkın tek mukarnas sıralıdır (fotoğraf 6).

Güney iç yüzünde eksende 5 cm derinlikli 2,05x3,30 m boyutundaki dikdörtgen dikine panoda mihrap sütuncesiz başlar. 1,03 m eninde ve 66 cm derinliğindeki girinti 9 kenarlıdır. Bunu dışta atnalı biçiminde yüzeysel bir kemer ve arkasında 6 sıralı mukarnas dizisi izler (fotoğraf 7). İlk ve sonuncusu dışında ara sıralar birbirinin eşidi olup yükseldikçe daralan yarım altugen planlıdır. Panoyu çevreleyen profil alta döşemenin 50 cm yukarıda yataya dönüşerek birbirine girintide bağlanır. Üst boşluklardaki 2 dikdörtgen girintinin işlevini bilmiyoruz. Doğu ve batı yüzdeki gibi burada

da ekseninde üstte bir yuvarlak pencere vardır (çizim 2 ve 3). Bunları dışta, dantel gibi işlenmiş, beyaz taştan dışlıklar süslüyor olmalıydı. Mihrap üstündeki yazı 2 ayet ve 1 metinden oluşup tarihsizdirler. Bunun varlığını Konyalı ve fotoğrafımız belirtiyor.

Konyalı, İ. Hakki: a.y.sayfa 537'de bunun metnini şöyle veriyor. "...Ortada; (Zekeriye Aleyhiselam Oraya dahil oldu.) sağında; (Allah bütün günahları affeder. O mağfret edici ve Rahimdir) ile solunda, (Allah güzeldir. Güzelliği sever) ayetleri yazılıdır.

Kilis Mevlevihanesinde değişik kemerler kullanılır. Girinti içine alınan zemin ve üst kat pencere lentolarını teğet kemerler izler. Güney yönde 2, uçtakilerde (bunlar girintisizdir) basık kemerler vardır. Kasnakta yarım daireli, mihrapta atmalı türü kullanılır. Baldaken 4 kemerin özengileri, dış yüz, pencere girintileri üstü ve içerde kubbe etek silmesi aynı mukarnas dizilişken mihraptaki değişikdir. Doğu, batı ve güney yüzde eksenindeki üst pencereler dairelidir. Kasnak ve kubbe, yukarıda değindiğimiz gibi beklenenden yüksek ve sivridir. Bunlar, yapının Batılılaşma Döneminde bir onarım gördüğünü ve bazı değişikliklere uğradığını çağırıştırır. Nitekim Konyalı içeride kubbenin doğu tarafında 1890 tarihli (h:1308) bir onarım yazıtından söz eder ki bizim kuşumuzu pekiştirir (4). Buna çok plastik, taşkın ve zarif çörtlenleri, yuvasında ensiz kalan yazıtı eklersek durum daha da açıklık kazanır. Buna benzer çörtlenler Adana Ulu Cami ve Kayseri'de de vardır.

Ölçülerini alıp onarımına başladığımız 1972 yılında yapı depo olarak kullanılıyordu. Kurşun örtüsü iyice bozulmuş, etekleri yer yer kalkmış ve altından tuğlayla örülü kubbesi açığa çıkmıştı (fotoğraf 8). Kasnak çevresinde döşeme kaplamaları çok bozuktu. Köşelere rastlayan ufak sivri kubbelerin örtüsü yoktu. Özellikle batı yüzde nemden ötürü taşlar yer yer kabarmış lekeli bir görünüme dönüşmüştü.

Gaziantep-Kilis Mevlevihanesi dış yüzündeki gibi altı üstlü pencereleri içine alan ve üstü özenlilerde mukarnas sırasıyla veya diğerlerinde dilimli kemerlerle örtülen girintiler bu yörede evler de katılırsa çok kullanılır. Ramazanoğullarına ait Adana Ulu camisi (1509-1520), Diyarbakır Hasan Paşa Hanı (1575) örnekleri ilk akla gelenlerdendir. Bu yorumlarda güney etkisi çöktür. Çok süslü dışlıklı üst yuvarlak pencereler de böyledir. Konuya bu ayrıntılarla bakılınca Batılılaşma Dönemindeki onarımın, kitlenin, genel görüntüsünü etkilediğini düşünebiliriz. Aslında bu ayrıntıların en erken örneklerinin ne kadar eskiye indiğinin bilimsel bir araştırması da yapılmış değildir. Kilis'in Osmanlılara geçtiği 1517 yılından 8 yıl sonra yapılan Mevlevihane Osmanlı mimari etkinliğinin fazla omadığı görülüyor. Yerel ayrıntılar 1. plandadır.

"Kilis semahanesinin içinde türbe yoktur. Ancak kapısının dibinde kurucusunun ve şeyhin kabri vardır. İlk mevlevi Şeyhinin Fakri Dede olması muhtemeldir" diye Evliya Çelebi'den de alıntı yapan Konyalı devamla; sayfa 542: "Kilis Vakıflar Müdürlüğünde bulduğumuz Türkçe bir vakfiyeden, postnişin Sabuhi Efendinin eşi Mustafa Dede kızı Seyyide Ayşe hanım, dergahın arsasına yer vergisi ödeyerek bir ev yaptırır ve küçük olan oğullarına (3 kişi) vakfedişini öğreniyoruz. Bu evin (2 katlı) 5 odası, mahzeni, mutfak, kuyu ve avlusu vardı. Giderek diğer meşrutalar gibi bu da yıkılmıştı. Mevlevihane 1876'da onarılrken, bahçenin güneyindeki evin yıkıntısı da 1967 Şubatında kaldırılır. Müzede korunan 0,53x0,83 m ölçülü kırmızı mermer yazıt bu bilgiyi veriyor. Onarımı, Halep Mevlevihanesi postnişini yaptırır. Semahanenin önünde (giriş batıda olduğu için bu yön olmalı O.C. TUNCER) 15 m kadar uzanan havuzlu fiskiyeli bir bahçe olup bunun kuzeyinde hücreler vardı. Doğusunda altta dükkanlar, üstünde bir sofalı ve 2 büyük odalı şeyh dairesi vardı. Burada şimdi Hükümet Konağı vardır. Bu bina noterlik ve belediye olarak da kullanıldı." der.

(4) Konyalı, İ. Hakki: a.y.sayfa 537, 4. paragraf sonu.

Kilis Mevlevihanesinin hemen güneyinde bulunan Canbolat Camisini (1554) yaptıran Hüseyin Beyin babasının Kilis'te bir tekke yaptırdığı söylentisine Konyalı değinir (5). Belgelere göre gerçek gibi görünüyor. Bu durumda Abdülhamit Murtaza'nın

(5) Konyalı İ. Hakkı: a.y. sayfa 403.

"...Tekke Camisi, Tekke Mahallesinde Hükümet Konağı ve Mevlevihane Meydanının güney tarafındadır. 1525 yılında yapılan Mevlevi Tekkesi, eski Kilis'in sakin bir köşesindeydi. Canbolat Bey, Mevlana Celaleddin Rumi'nin aşıklarındandı. Camisini, onun adına yapılan tekkenin önüne kurdurdu. Bu rivayete göre Mevlevihane de onundur. Osmanlı Sarayında Mimar Koca Sinan'ın hocalık yaptığı (Topkapı Sarayı Hasbahçesinde Yüksek Enderun Mektebi) bir sırada yetişen Canbolat Beyin zevki elbet incelenmişti. Caminin etrafını bahçe ile 2 hamam bedesten, iki han, dükkanlar ve iki pazaryeri çevreliyordu."

Sayfa 413: "...Canbolat Bey sarayihümayunda terbiye gördüğüne göre, manzumesini kurarken elbette Sinan'ın mimarlarından ve ustalarından yararlanmıştı. Sayfa 415: "...Caminin ve önündeki türbenin hiç bir yerinde, yapıldığı tarihi, yaptıranın adını gösteren bir kitabe yoktur. Canbolat Beyin hamamlarının üstlerine kendisinin, devrinin padişahı Kanuni'nin adları ve yapıldıkları tarihleri yazıldığı halde, camiye yazdırmamasını tevazuuna veriyoruz."

Sayfa 417: "...Canbolat Camisi vakfiyesinde mütemadi tamirciye ve dülgere günde 4, suyolcuya 5 akçe verileceği yazılıdır. Vakfı nazırı hergün 20 akçe alırdı." Ödemeler ve kadro konusunda bakınız.

- Küçükdağ, Yusuf: "Piri Mehmet Paşa Zaviyesi ve vakfiyesi." IX. Vakıf Haftası Kitabı Ankara 1992, sayfa 159.

"...Mevlevi tarikatından olanların Konya dışından geldikleri zaman, kalabilecekleri müteaddid odaları bulunan bu hanıgahla, matbah, kiler, fırın, ahır, odunluk ve bunlara bitişik zaviyenin secade şeyhi için bir ev bina ettirip, aynı mevkide bulunan bir hamamla birlikte zaviyeye vakfetmiştir. Görevliler şunlardı: seccade şeyhi, nakib, imam, müezzin şeyhu't taam (yemek işlerine bakan), vekilharç, aşçı yardımcısı, zabıt (kilerci), buğday dövücü, ferraş, (halı, kilim seren toplayan), kayyım (oda vs. temizliği, tuvaletleri temizleyene kennas denir. O.C. Tuncer), kandilci; ihlashan, tehlilhan (kelimeyi tevhid getiren) ve cüzhan. Vakfiyede ücretler dirhem birimli olup Selçuklu geleneğidir. Osmanlılarınkı Akçeydi. Konya Sultan Selim İmaret vakfiyesinde de dirhem geçer. Bu durumda dirhem de akçe anlamında kullanıldığı anlaşılır. Mutfakta günde 2 öğün yemek pişirileceği belirtilir."

Sayfa 418: "...Vakfın gelirleri ile caminin ve evkafının tamirleri yapılacak, vazifelilerinin paraları verilecek, geri kalan para vakıf adına gelir kaydolunacak, köy ve mülk gibi vakfa elverişli yerler satın alınacaktır."

Sayfa 421: "...Ankara'da Kuyud-i Kadime Arşivinde eski 565, yeni 39 numarada kayıtlı 3. Murat zamanında (1574-95) 992 h. 1584 M. yılında Canbolat Beyin oğlu Hüseyin'in zamanında yazılan Mufassal Haleb Livası Defteri'nin 1. cildinin başındaki Kanunname-i Liva-e Ekrad ve A'zez'de aynen şöyle söyleniyor. Halen bu kullarının ve tasdikini taşıyan bu kayda göre Canbolat Beyin Kilis'te bir de tekke yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bir daha tekrar edelim: Canbolat Beyin oğlu Hüseyin Bey, babasının Kilis'te bir de tekke yaptırdığını söylüyor. Bu tekke hangisidir? Mevlevihane midir? Camiye de tekke dendiğine göre Mevlevihaneyi de Canbolat Beyin yaptırdığı anlaşılmaktadır. Tekke, camiden 29 yıl önce yaptırılmış demektir."

(6) Konyalı, Şerefname ve verilen soykütüğünden de bölümler aktararak yanlışlıkları üstünde durur. Sayfa 432 de verilen dizine göre Kasım Beyin babasının Ahmed olarak gösterildiği anlaşılır. Daha geniş bilgi için bakınız:

- Şeref Han: Şerefname. İstanbul 1971, sayfa 248. Buna göre: "Mend'i sarayla Arap Bey, Emir Cemal ve Ahmed Bey izler. Bunun Habib ve Kasım adında 2 oğlu olup sonuncusunun oğlu Canbolat Bey'dir. 70 erkek evladı vardı. 100 yaşına kadar yaşadı. Bunun oğlu Hüseyin Beydir. 1597'de henüz sağ idi ve azledilmişti."

bu aileden biri olması gerekmektedir (6). Ayrıca Canbolat ailesi için de yeterli bilgi vardır (7). Canbolatoğlu Hüseyin Sarayda yetiştirilip bu bölgeye idareci olarak gönderilmiş, Kanuni'nin bazı seferlerine katılıp kahramanlık göstererek kendini sevdirmişti. Mevleviliğinin, Hüseyin Beyin Babası günlerinde buraya kadar uzanıp, bir mevlevihane gerektirecek kadar yaygınlaştığı, kendisinin de buna, lakaplarıyla anılacak cami ve buna bağlı yapıları yaptırdığı anlaşılıyor. Bugün Canbolat Camisi olarak anılan yapı bütününden ayrıntılara kadar tam bir Osmanlı mimarlık ürünüdür (fotoğraf 9-12) (8). Sinan'ın yapılara doğrudan katışmadığını tezkerelerde adının geçmemesinden an-

(7) Konyalı, İ. Hakki: a.y. sayfa 427'den başlayarak özetle:

"...O sıralarda Sultan Selim Han (Yavuz Sultan Selim 1512-20) Arabistan'ı almak Mısır ve Şam'daki Çerkesleri defetmek için o taraflara yönelmiş idi. Kasım Bey, Çerkes Hayri Bey'le işbirliği yaparak padişahın eşliğini öptü. Sonra Mısır Şam ve Halep vilayetleri fethedildi. Kasım Bey de, Canbolat adlı 12 yaşındaki bir oğluyla beraber padişahın muzafer özenisinin yanında İstanbul'a yöneldiler. Canbolat'ı Saray-ı amire'ye aldılar. Hazine oğlanlarının mesleğinde yetişmesini sağladılar... terbiyesiyle meşgul oldular... Sultan Süleyman Han devrinde Canbolat Bey Saraydan müteferrika olarak çıktı. Belgrad Savaşında Rodos'un fethinde ve Boğdan Seferinde padişahla beraber bulundu. Birçok kahramanlık ve mertlik gösterdi. Padişahın takdirlerini ve iltifatlarını kazandı. Bundan sonra babasının ve dedesinin beğliğini padişahın istedi... Bu istek üzere, padişah Kilis eyaleti ve buraya bağlı bütün yerleri Canbolat Beyin idaresine vererek oraya gönderdi. Öyle bir asayiş, emniyet ve istikrar sağladı ki, kürtleri zapt-ı rapt altına aldı. Tasavvur edilemez.

Sayfa 425: "...Canbolat, Eyyubilerin, Haçlılara karşı, bu bölgeye getirip yerleştirdiği Menteşeoğullarındandır. Kasım Bey idam edilince, oğlu saraya getirilip yetiştirildi. Yavuz öldüğünde 16 yaşındaydı. Ulufeli olup, padişah sefere çıktığında tuğları korurdu (Müteferrika). Yavuz ve Kanuni'nin tüm seferlerine katıldı. Sonuçta Kilis ve çevresi kendisine ocaklık olarak verildi. Canbolat Kıbrıs Seferine katıldığında 67-68 yaşlarındaydı.

Magosa hücumunda şehit oldu ve deniz kapısı solundaki burca gömüldü. Kendi adına caminin hemen güneyine yaptırdığı türbesine gömülmek nasip olmadı. Şimdi burada (soyundan herhalde) 4 erkek yatar. 6'gen planlıdır. Çevresi giderek harebeye dönüştü.

Müteferrika için bakınız:

- Pakalın, M. Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü cilt no 2, sayfa 637.

Canbolat (Canpolat) için bakınız:

- Tekindağ, Şehabettin: "Canbolat." İslâm Ansiklopedisi cilt 3 İstanbul 1963, sayfa 22.

(8) Mevlevihanenin güneyinde yer alan caminin kitlesi, son cemaat yeri, bunların memmer sütun ve mukamaslı başlıkları, Kemer pergelleri, harim pencerelerini saran profilli çerçeveler, klasik lokmalı demir parmaklıklar ve bunlardaki orantı (1/2 oranı, 5 düşey, 10 yatay demir) hemen güneyine bitişik altıgen planlı tübe, minare kaidesinden gövdeye geçişte, köşeleri mukamaslarla pahlanan papuç bölümü diğer pek çok ayrıntı, oldukça olgun dengeli orantılı ve oturaklıdır. Pencere taban ve yığma sövelerindeki geçmeli renkli taşlar türbenin almaşık pencere dokusu ve lentosunu üstte izleyen almaşık dizideki taçkapı kemerini, Klasik Osmanlı mukamas dizisi, özellikle 2. sıradaki sarkıtlarıyla doldurur. Bunun sadece son ve ondan bir önceki sırası biraz sıkışık ve oransızdır. Kapıyı örten alıştırma derzli basık kemer üstünde, girinti enince yazıt yuvası renkli çerçevesi olup yazıtı yoktur. Yan taraflarının çifte yatay palmetlerle bezendiği görülür. Yazı için ayrılan çerçeveye, yazıtın ensiz olarak yerleştirilmesinin (Mevlevihanedeki gibi) buraya özgü bir özellik olduğu görülüyor. Daha sonra Gaziantep Tekke camisinde de aynı düzenlemeyi göreceğiz.

16. yy. 1. çeyreğinde Osmanlı Klasik ürünleri plan, kesit ve kitlesiyle Anadolu'da güzel örneklerle karşımıza çıkmaya başlar ve Sinan'da doruğa erişir. Diyarbakır Bıyıklı Mehmet Paşa (Fatih Paşa ve Kurşunlu diye de anılan cami) camisi, ayrıca merkezi kubbeyi çevreleyen 4 yarım kubbeli düzeniyle de önemli bir habercidir. Çalışan (aktif) ekipler, yerel bazı görsel alışkanlıkları kuşkusuz yapıya ustaca sokuyorlardı. Yavuz Sultan Selim'in bu bölgeyi Osmanlı ülkesine katmasıyla mimari yorumunun da hemen örneklerle yansıdığı görülüyor. Böyle kritik günlerde, baba oğul yaptırmış olsalar bile, Kilis Mevlevihanesiyle, aynı yerdeki Canbolat Camisi (yapı topluluğu) arasındaki yorum farkı durumu tüm açıklığıyla belgeliyor.

lıyoruz (9). Vakfının gelirlerinin çokluğundan yukarıda söz etmiştik (10). Bugün yapı topluluğunun çok azı günümüze erişmiş bulunuyor.

Kilis Mevlevihanesine çok benziyor bir örnek, Türkmen Mustafa Ağa'nın yaptırdığı Gaziantep'teki Tekke Camisidir (Mevlevihane 1638, h: 1048) (11). Kilis'tekinden 113 yıl sonra kuşkusuz ondan çok esinlenilerek yapıldığı anlaşılıyor. (çizim 5,6,7,8, fotoğraf 13-17). Diğer yandan bundan 100 yıl kadar sonra gerçekleştirilen Urfa Mevlevihanesine örnek alınmadığı anlaşılıyor. Ayrı illerde oluşu, o günkü ekonomik koşullar etkili olmuşa benziyor. Bunun da taçkapısında (Tekke Camisi) yazıt, yazıt yuvası içinde ensis kalıp, yanlarında boşlukları vardır.

Yazıtı şöyledir:

Mustafa Ağayı sahibi hayıra

Derd-ü alem hak niayet miktinet

Serde-i behri mevlanayı rum

Taki dervişan ibadet mühünla

Güft mevlana zı biş tariheş

Bişne ez mey çün nihayet mükinet (h: 1048).

Gaziantep Tekke Camisinin (Mevlevihane) kuzeyinde yer alan 3 gözlü (kemerli) son cemaat yerini geriye (harim kitlesine) bağlayan kemerler, pencerelerden kaçırılmak için belirgin derecede çarpıtılmışlardır (90° kaçırılmıştır). Girişte sağ göz derinliğine kemeri, üstündeki 2. kat (oda) nedeniyle alçak bir kemerle güçlendirilir. Bunlara batı yönde bitişen odanın kapısı son cemaat yerine, pencereleri ise kuzeyde avluya açılır. Aslında bu kuzeyi 3 odalı olduğu anlaşılan pencereleri basık kemerli, 2 katlı ve tekkeyi ezer boyutta bir evin zemin kattaki uzantısıdır. Harim kapısıyla aynı eksende bulunan avlu girişinin (kemerli ve üstünde minaresi vardır) hemen batısını bir bahçe duvarıyla meşruata kapar. Bağlantı avludandır. Son cemaat yeri doğu duvarı, harim uzantısında ancak ondan 37 cm daha incedir. Avluyu çevreleyen medreseden bugün ancak 5 odalık

-
- (9) Tezkerelerdeki dizinlere göre, bu yörede, Haleb'de Sinan'a ait ilk yapı 1546 tarihli Hüsrev Paşa Camisidir. Bunu Dukagizade Mehmet Paşa Camisi (Adliye Camisi) izler (1565-66) Kudüs'te Kubbetüssahra 1561'de onarılır. Mekte'deki Sinan'a ait onarım 1567-68'lere uzanır İstanbul-Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551), Svingrad Haseki Sultan Camisi (1540-1550? Sinan onarımı), Diyarbakır İskender Paşa Camisi (1551), İstanbul Merkez Efendi Camisi (1552-72 arası), İstanbul Tophane Muhyiddin Çelebi (Çukurca Camisi 1542-47 arası), Tekirdağ Rüstem Paşa camisi (1552-53) Beşiktaş Sinan Paşa Camisi (1555-1556), İstanbul Süleymaniye (1557), Şam Sultan Süleyman Camisi (1554-55), İstanbul Eyüp Şah Sultan Camisi (1555-56), Kütahya Ulu Cami onarımı (1553-54), İstanbul Eyüp Davutağa Mescidi (Sarayağası camisi 1554-55) ve diğer türden pek çok yapı, Sinan'ın o tarihlerdeki iş yoğunluğunu gösteriyor. Bu nedenle Kilis Canbolat Camisine hiç bulaşmadığı anlaşılmaktadır. Ancak onun ustalarından birinin (Sinan'ın yardımı olmadan) konuya el attığı, Hassa Mimarlık Ocağı yorumunda oluşundan anlaşılmaktadır. Bu yapılar, çok kısa sürede Kilis'in hızla geliştiğini gösterir.
- (10) "Vakif paralarını değerlendirmede, bugünkü faize uygun daha ölçülü bir sistem uygulanıyordu. Murabaha (ribhi istirbah, istiglal) kazanç sağlamak anlamında kullanılıyor ve 10 verip süresinde 11 alınıyordu. (% 10 faiz). Devlet memurları, kadı ile ayandan olanlara borç para verilmiyordu. Güç yetmezliği veya bir yere atanmaları durumunda ana paranın kapıtırılacağı endişesi yatıyor olmalıydı. Ancak kasap ve bakırcılara da niçin uygulandığını bilemiyoruz. İhtiyacı olanlara faizle, borç para verilmesi anlayışı Selçuklu günleri vakıflarında da vardı." Bu bilgileri veren İbrahim ATEŞ'e teşekkür ederim.
- (11) Tescil fişini incelememe ve tarihini öğrenmeme yardımcı olan Nemin BEŞBAŞ'a teşekkür ederim.

doğu kesimi (derviş odaları) ayak durmakta ve kuzeyine betonarme dükkanlar yapılarak planı geniş ölçüde bozulmuş bulunmaktadır. Avlu giriş tonozu ve üstündeki minare najsıla korunmuştur. Tüm bu değişiklikler son cemaat yeri de dahil sonraki eklenti ve değişiklikler olmalıdır. Mevlevihanenin özgününün, son cemaat yeri olmaksızın, tek kitlesi prizmatik ve zamanında semahane olduğunu gösteriyor.

Gaziantep Tekke Camisi (1638) eni 13,45 m olup, aynı plana karşılık Kilis'tekinden 57 cm daha geniştir. Derinliği ise 13,85 m olup 65 cm fazlalık gösterir. Galerileri burada da bingilere oturtulan yatay atkılar örter. Hacim giriş kapısı düzenlemesi, mukarnaslı kemer özengileri yuvarlak pencereler, tuğlanın üst örtüde kullanılması, yazıtın panoda ensiz kalışı, kapı kemerini izleyen boğum ortak yönleridir. Sadece ahşap mahfil doğu ve batı yönlerde güneye dönerek kolları kısa bir U çizer. Tekke Camisi taçkapısında 2 sıralı yaprak dizisi biraz daha zengin görünümüdür. Bugün, galerinin üstünü ve son cemaat bölümünü ahşap çatı ve alaturka kiremit örtmektedir.

Kilis ve Gaziantep Mevlevihanesinde, içeride baldaken kurgulu 4 ayağın oluşturduğu çevre galeri sema ayinlerinde U şeklinde ortayı saran ve izlemeye elverişli alanlardır. Akılcı bir tasarımıdır. Kuzey yönde yer alan ahap mahfil mırıplara ve altı da semazenlere ayrılmış olmalıydı. Bu tasarımıyla bunların mescit veya camilerini çevrelerinde aramak gerekir veya bunlar her iki amaca da yöneliktir. Giderek sonraki görev ağır basınca bir cemaat yeri eklenmesi gerektiği. Medreselerin camiyle daha uygun bir işlevi vardır. Bu da eklenti fikrimizi destekler. Her iki yapıda da sema töreninin yapıldığı orta alanda ahşap döşeme göremedik. Zamanla (özellikle artık sadece mescit olarak kullanılınca) değiştirilmiş olabilir. İstanbul Galata Mevlevihanesi ahşap döşemesi durur. Buna bağlı bir iki odada bol kol dönme eğitimi yapıldığını ahşabın belli noktalarının aşınmasından anlıyoruz. Yanarak yok olan Yenikapı Mevlevihanesinde de orta dairesel (veya çokgen) alanının ahşap olduğu temel kazılarında anlaşılıyor.

Mevlevihanelerin dizinini Önder vermiş bulunuyor (12). Bunları haritaya işledik (çizim 9). Dikkat edildiğinde, Suriye üstünden Afrika'ya Kahire ve Bingazi'ye Irak'a Balkanlara yayıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık Diyarbakır son nokta olmak üzere Doğu Anadolu'ya yayılmadığı görülüyor. Bunu toplumun kültürel, sosyal ve inanç eğilimine bağlayabiliriz. Osmanlı siyasal ve askeri stratejisi Şii'liğe karşı bir Sünni kaleydi. İran ortamının Doğu Anadolu'yu daha etkilediğini söylemek ne derece yanlış bilemiyoruz. Mevleviliğin yerini burada Nakşibendiliğin aldığı, Hanefilik yerine Şafililiğin daha ağır bastığı görülüyor. Zaman zaman tarikatlardan tartışmaların ileri gittiği de bir gerçektir (13). Mevlana Celaleddin Ruminin anafikirlerini ortaya attığı ve oğlu Sultan Veled'in

(12) Önder, Mehmet: "Konya'da Mevlana Dergahı ve Mevlevihaneler." IX. Vakıf Haftası Kitabı Ankara 1992, sayfa 25.

Not: İllerin 59'u bugünkü sınırlarımız içindedir. 40'ı dışarda kalmak üzere toplamı 99 tanedir. (O, cezmi Tuncer).

- Konyalı, İbrahim Hakki: a.y. sayfa 539.

"...Mevleviler tekkelerini ikiye ayırmışlardır. Büyüklere asitane, küçüklerine de zaviye demişlerdir. Bazı kitaplar Osmanlı imparatorluğu zamanında, asitanelerin; Konya, Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Karahisar, Kütahya, Manisa, Mısır ve Rumeli Yenişehir'dedir. (toplam 11 adet). Zaviyelerin sayısını da 76'ya çıkarırlar. Biz 80'e kadar saydık."

Not: Bu durumda Konyalı'nın rakamları (80+11=91) Önder'inkinden 8 tane eksik olup buna karşılık Asitaneler arasında saydığı Karahisar, Önder'in dizininde yoktur. Bu bağlı olduğu ilden de kaynaklanmış olabilir.

(13) Göyünç, Nejat: "Sivas Mevlevihanesi." IX. Vakıf Haftası Kitabı. Ankara 1992, Sayfa 83.

"...Sivas Mevlevihanesini bir süre Rıfai'ler zaptetmiş, hatta çatışma olmuştur. Bir süre ikisi de birden ayin yaptılar. Mehmet Susamış her iki tarikat mensubuydu.

Gölpınarlı tarikatlerin birbirine yaklaştığını belirtir. Mihrapta benzeme olarak Rıfai topuzu vardır..."

kurumlaştırdığı Mevlevilik, toplumun aydın kesiminde giderek daha ilgi uyandırdı. Yeniçeri ordusu Hacı Bektaş Veli desteğinde kurulup gelişirken, Padişahlar giderek Mevleviliğe daha ilgi duydular. Bu bir seçkin ve seviyeli organizasyondur. Her tarikat giderek kendi tören ve felsefesine daha uygun planlar geliştirdi ve karakteristikleri oldu (14). Kilis ve Gaziantep Mevlevihanesinin ne yazık ki çevre yapıları günümüze erişmemiştir. Bu durumda kalanlara ve özellikle çevresine daha özen gösterilmesini gerektiriyor (15). Yönetimin inanç ve dünya görüşünün halkla bütünleştiği bu yapılar kültür tarihimizin önemli örnekleridir. Laik Türkiye Cumhuriyetimizin ruhuna uygun olarak, günümüze erişen tüm mimari mirasımıza çok çok sahip çıkmalıyız. Saygılarımla.

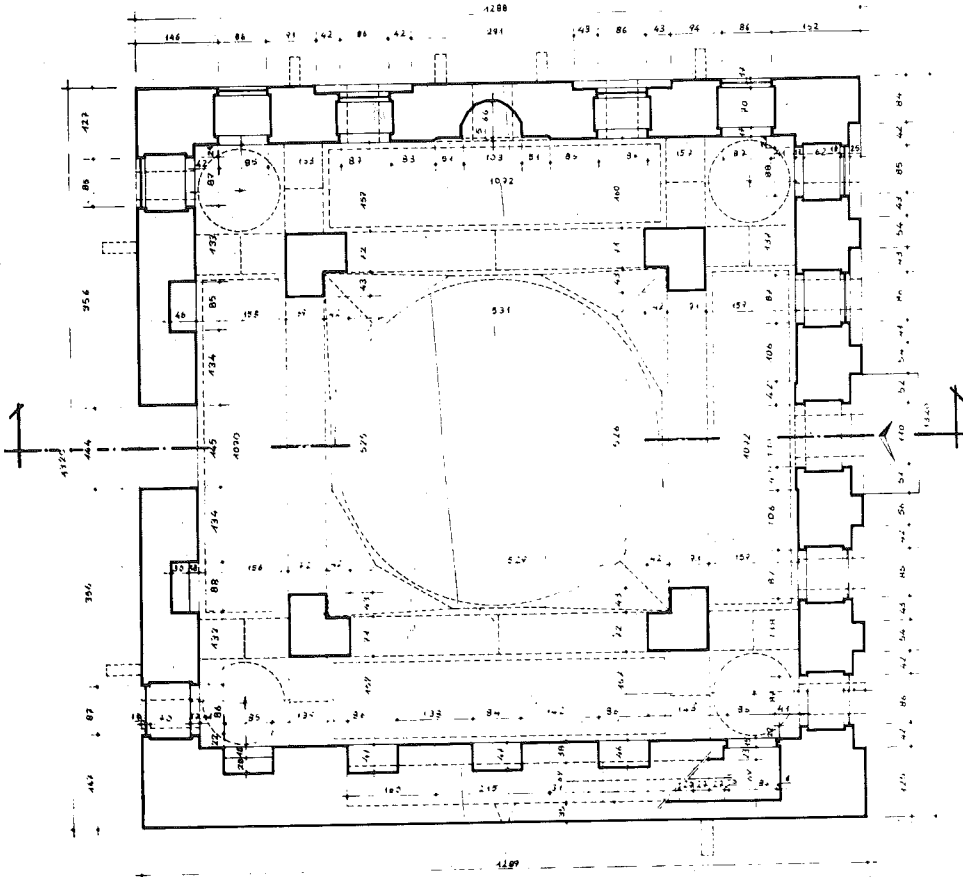
(14) Tuncer, Orhan Cezmi: "Tarikat yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi." IV. Vakıf haftası Ankara, 1987, sayfa 47.

(15) Tekke ve Zaviyelerde Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklara Birtakım Ünvanların Men ve İlgası'na it 677 sayılı ve 1925 tarihli kanun, hiç kuşku yok ki doğrudan yapılara değil, içindeki kokuşmu düşünce ve kişilere yönelikti. Zaten kanun adının son yarısı durumu daha iyi açıklıyor. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, daha gerçekçi aydın ve çağdaş temellere oturması zorunluydu. İçindekilerin bunu anlaması şansı yoktu. Kanun önerisinin Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi süresindeki tartışmalar da bunu gösteriyor. Bu bir ustura taşıdır. Yeni saç istenen biçimde taranacaktır. O nedenle Atatürk "10-15 sene kadar sabredin" derken ve arkasından Halkevleri kurulurken gerçek istek ve amaç belirtilmiş oluyordu. Tekke ve zaviyeler kapatılırken, içindeki kıymetli taşınırılar kollandı. Bunlar gerekli yer ve merkezlerle toplandı. Kanundan hemen bir yıl sonra Konya mevlana Dergahı müze olarak açıldı. Bir toplumun çağdaşlaşması kendini aşmasıyla olasıdır. Bugünlere eriştirenler nur içinde yatsınlar. Her konuda gerçeğe erişmek için zararlıların ayıklanması şarttır. Burada da böyle yapılmıştır. Mevlevihanelerin diğer yönleri üstünde durmadık. Bu konuda yayınlar çoktur.

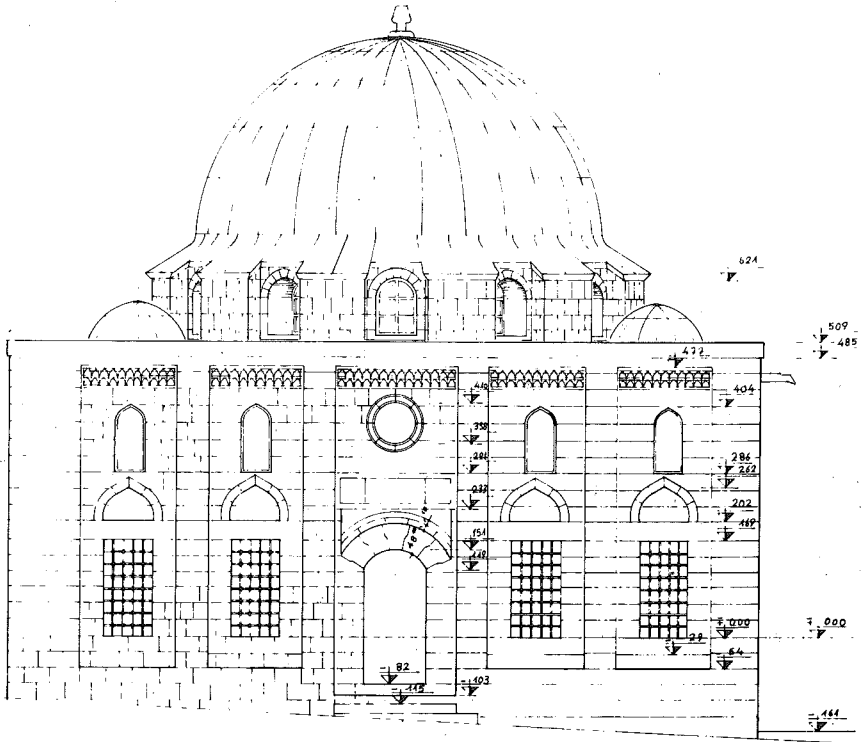
Hans Georg Majer'in "İstanbul Mevlevihaneleri" adlı yayında kaynakça ve diğer bilgiler zenginidir bakılabilir.

"Sondedruck aus Osmanitische Studien Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte in memoriam Vancó Boskov, Otto Harrassowitz Wiesbaden.

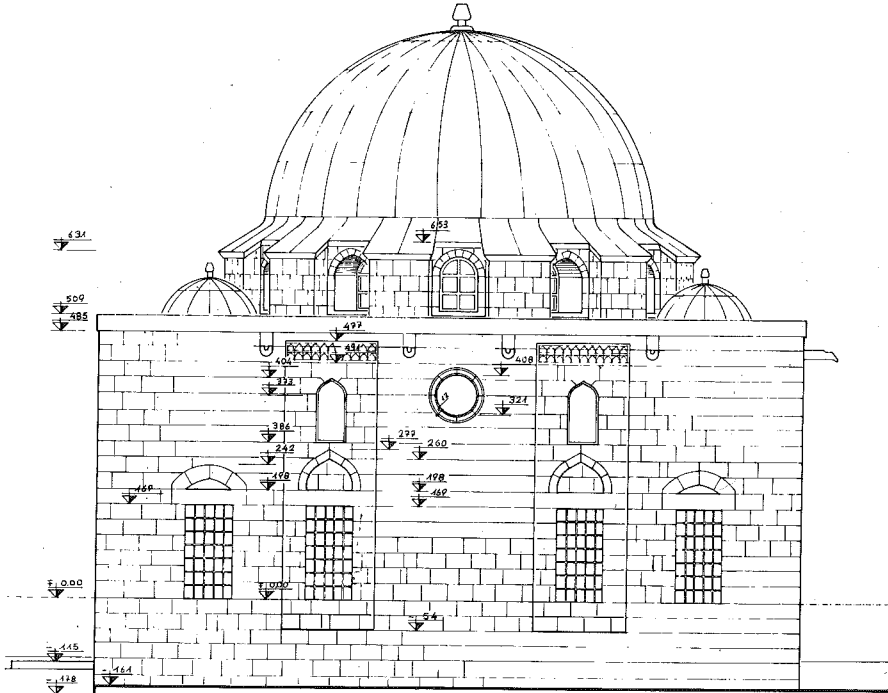
ÇİZİMLER (Vakıflar Arşivinden)



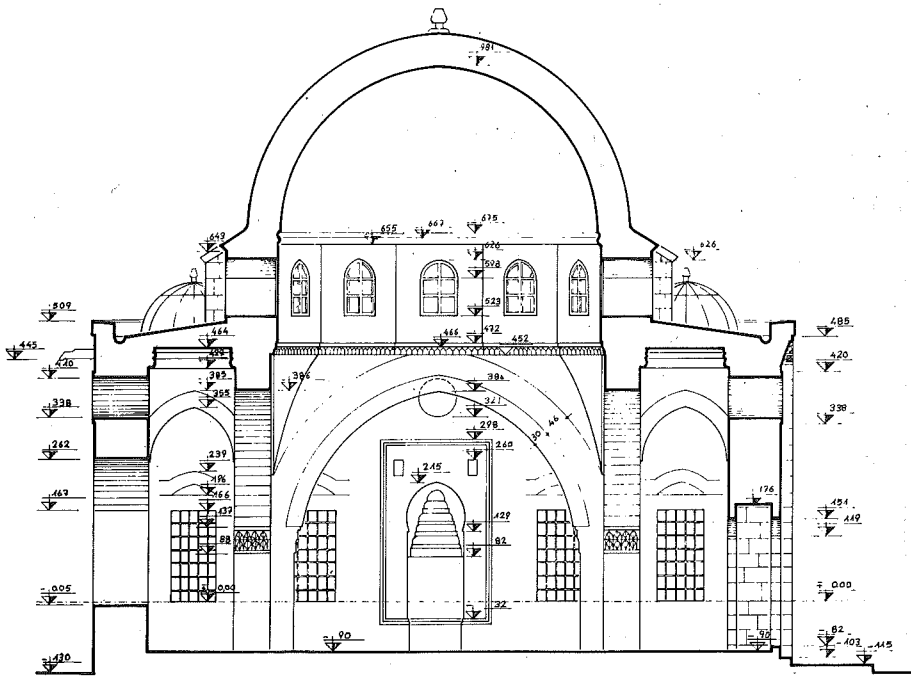
1- Gaziantep - Kilis Mevlevihânesi Planı



2- Giriş (Batı yüzü)

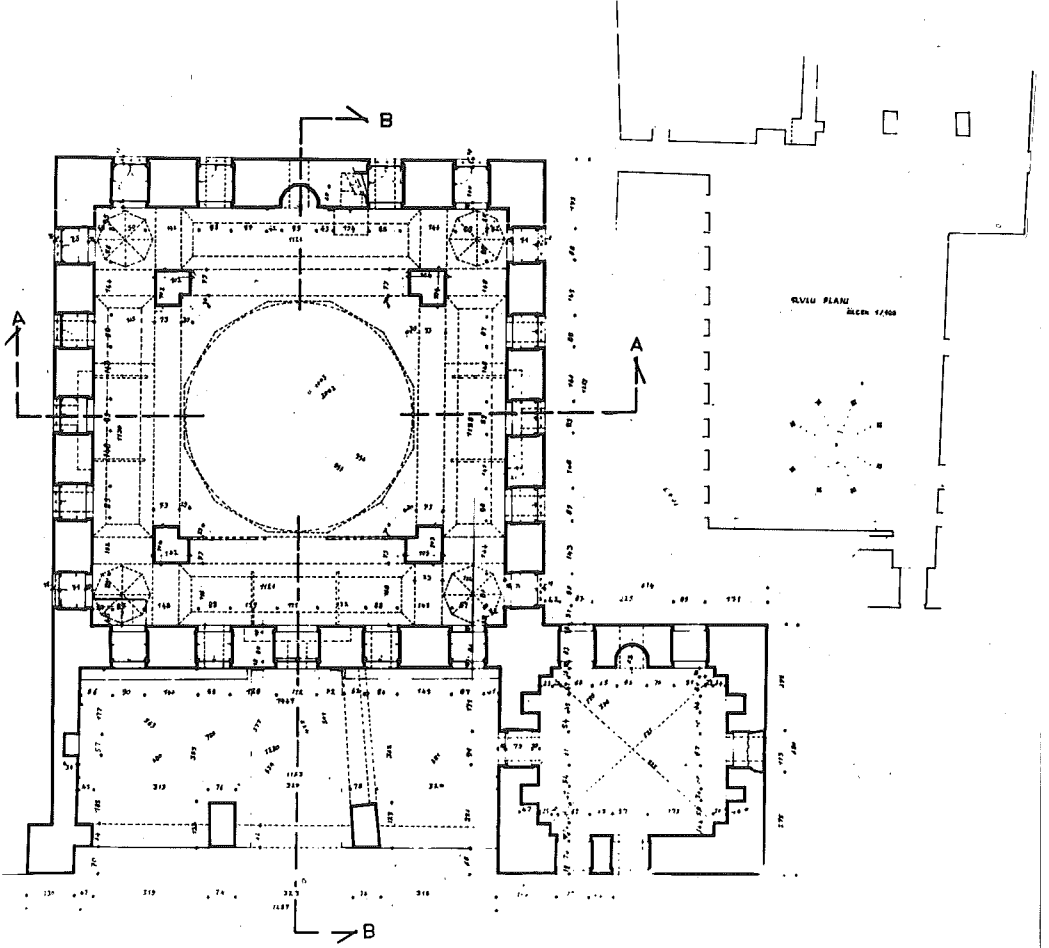


3- Güney yüzü

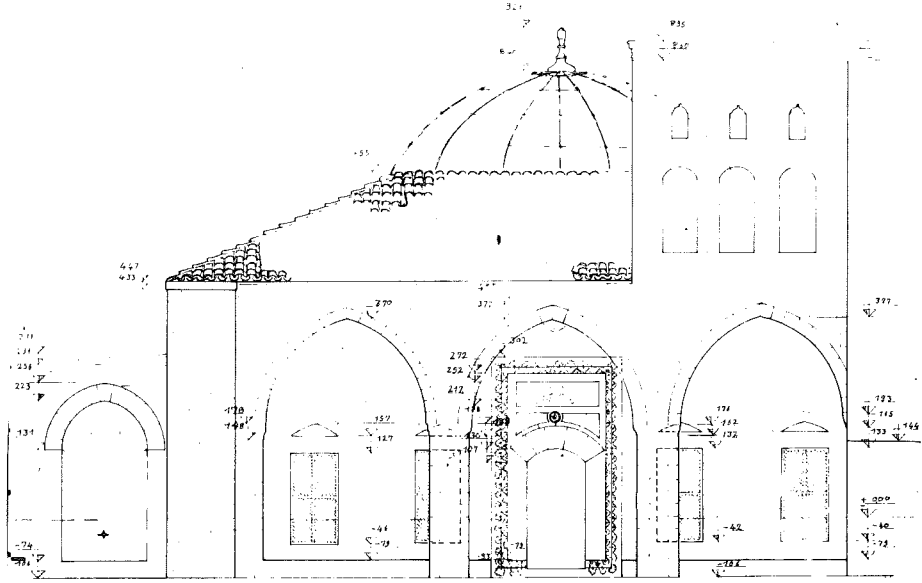


4- A-A Kesiti

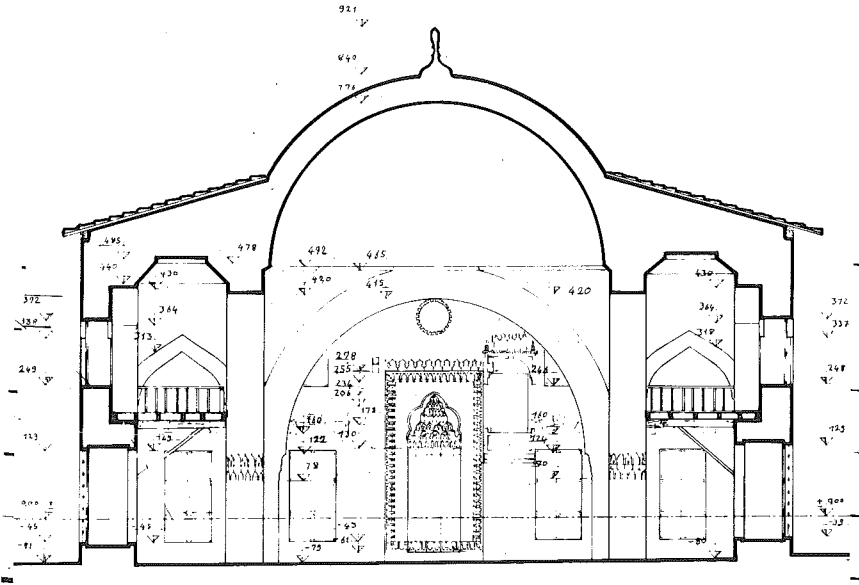
GAZIANTEP_TEKKE CAMİİ RÖLÖVE PROJESİ ÖLÇEK: 1/50



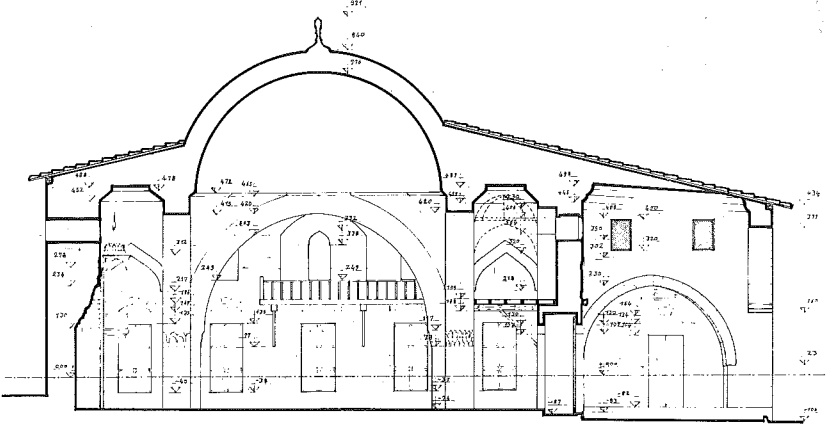
5- Gaziantep Tekke Camisi (Vakıflar Arşivinden) Plan



6- Ön (kuzey) yüz

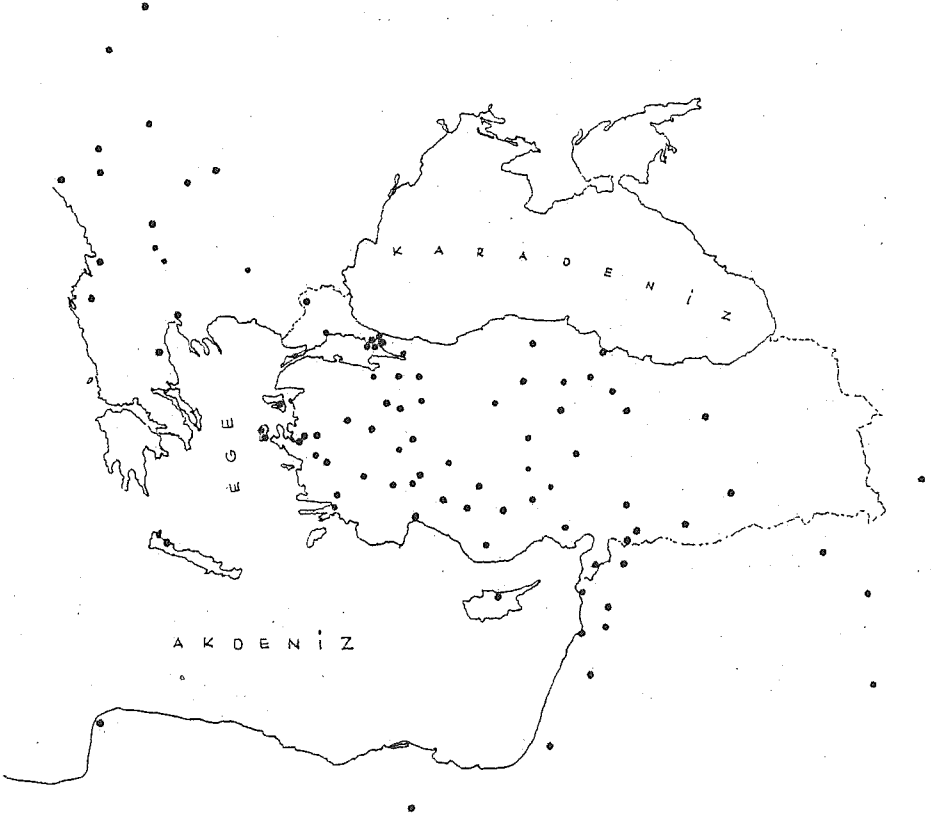


7- A-A Kesiti



8-B-B Kesiti

MEVLEVİ HANELER HARİTASI



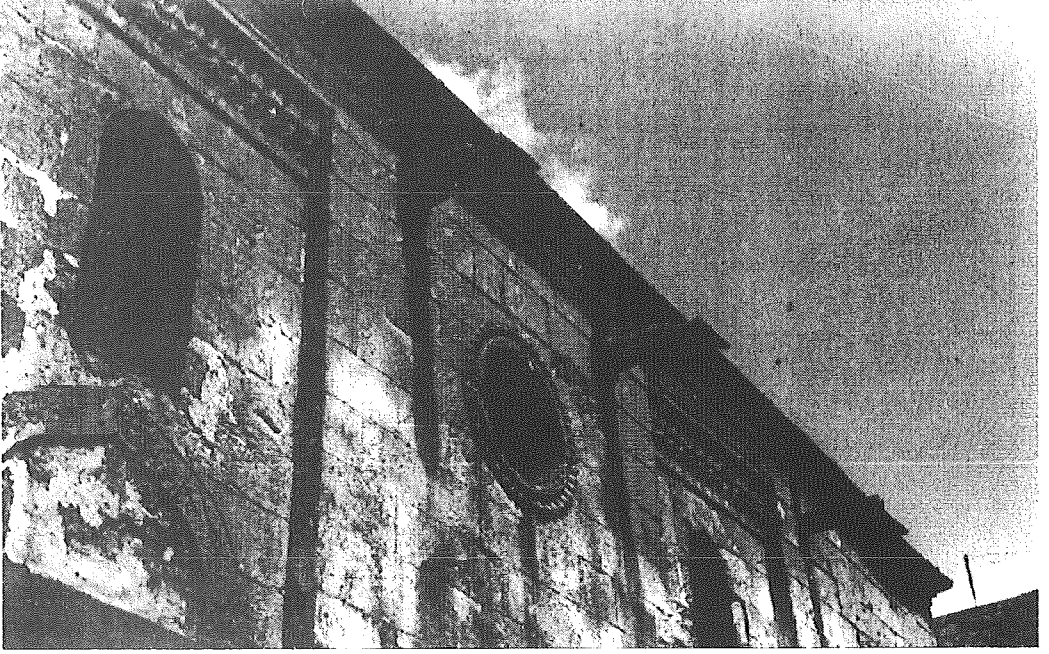
FOTOĞRAFLAR (O.C. TUNCER)



1- Gaziantep-Kilis Mevlevihanesi Genel Görünüm



2- Batı yüzü



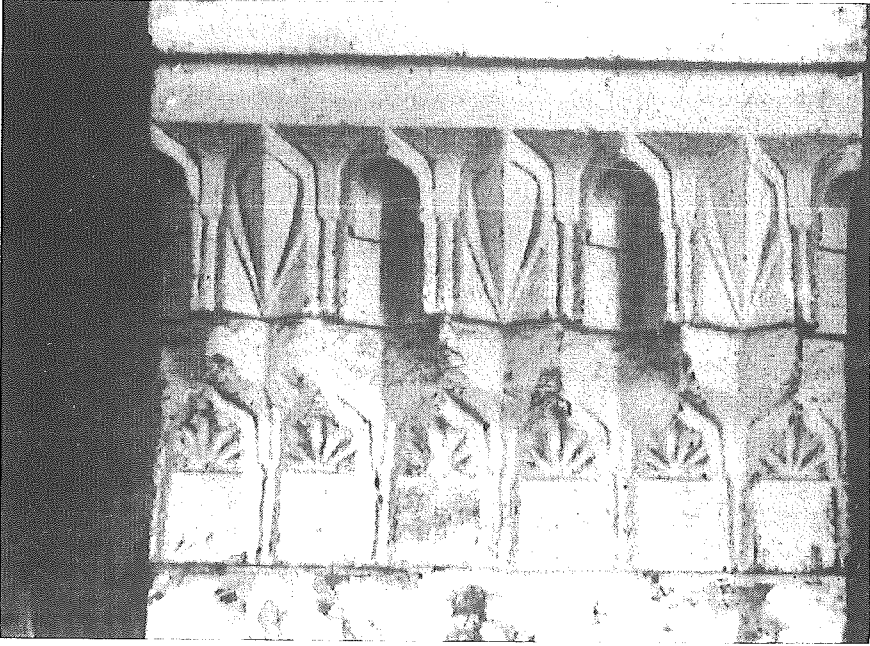
3- Güney yüzde sol pencere



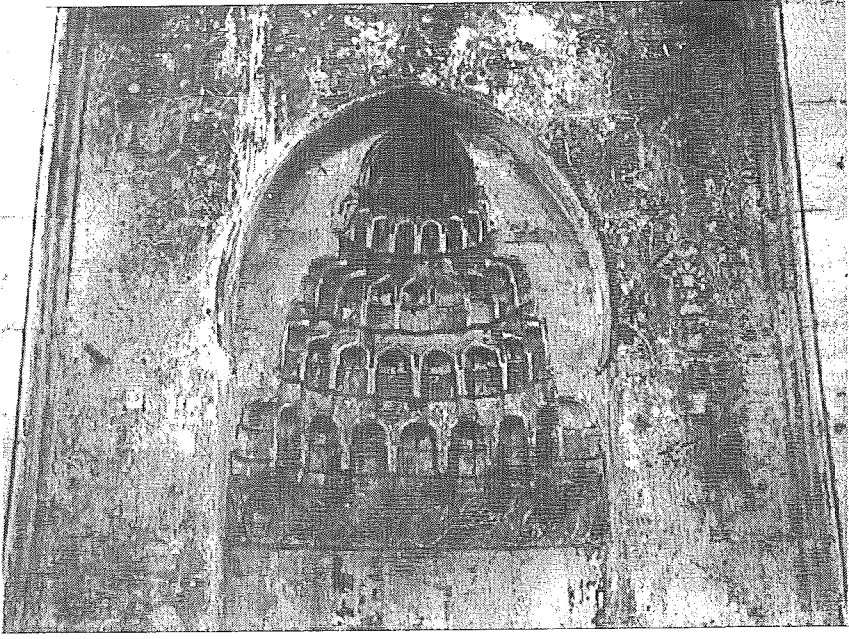
4- Kapı üstündeki yazıt



5- Güney yüzü

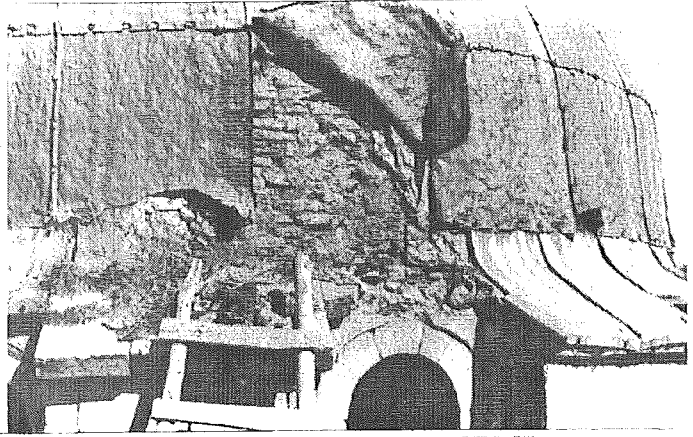


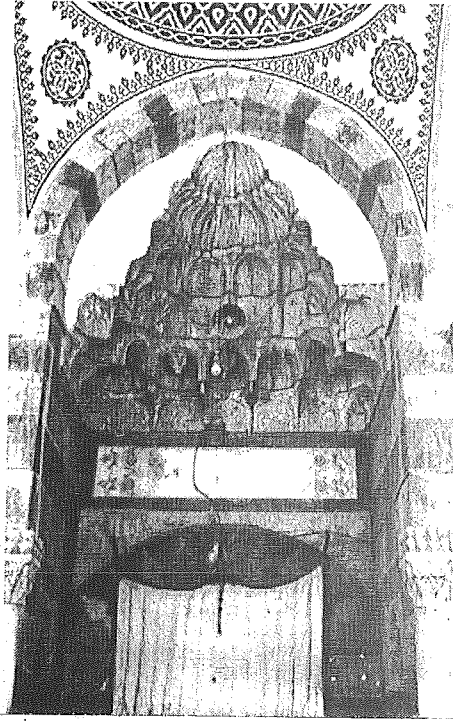
6- Kemer özençileri



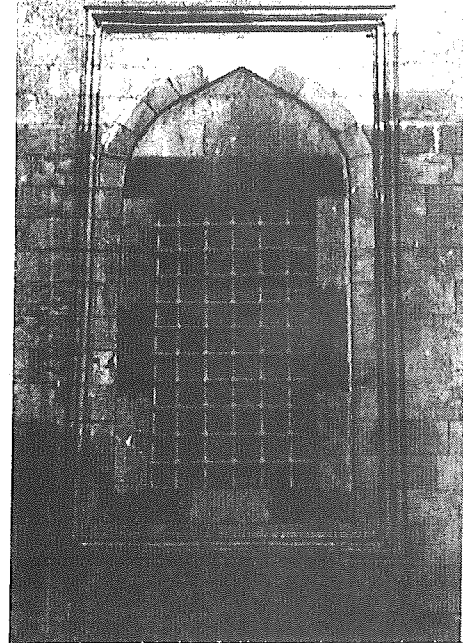
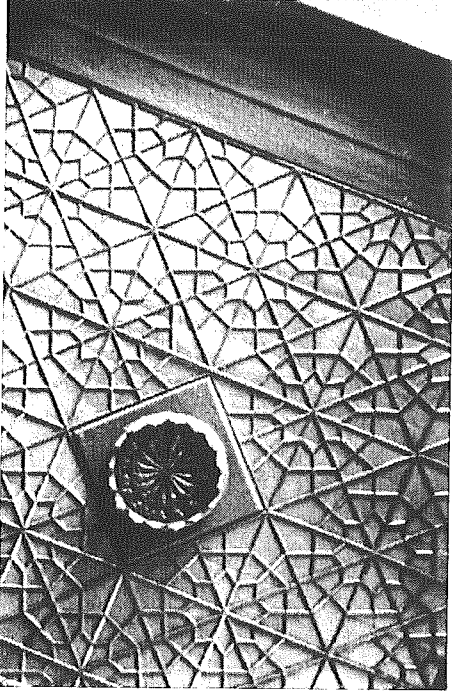
7- Mihrap

8- Köşe kubbesi
ve kasnak

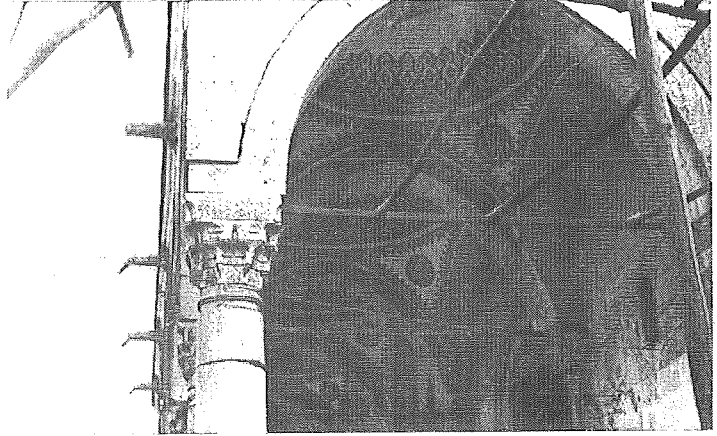
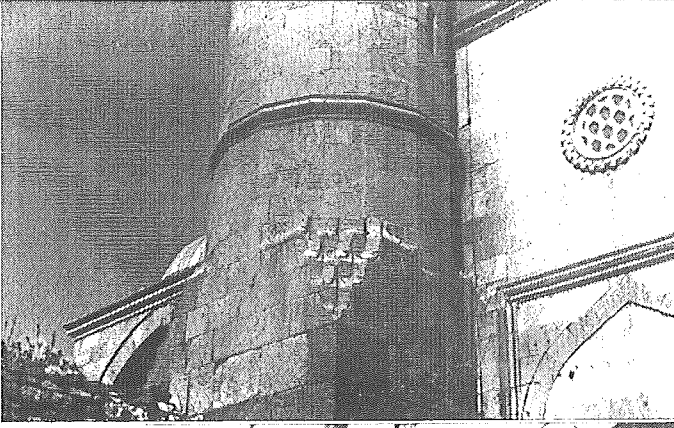




9- Kilis Canbolat Camisi Taç Kapısı



10- Pencere



11- Kaide, pabuç ve gövde



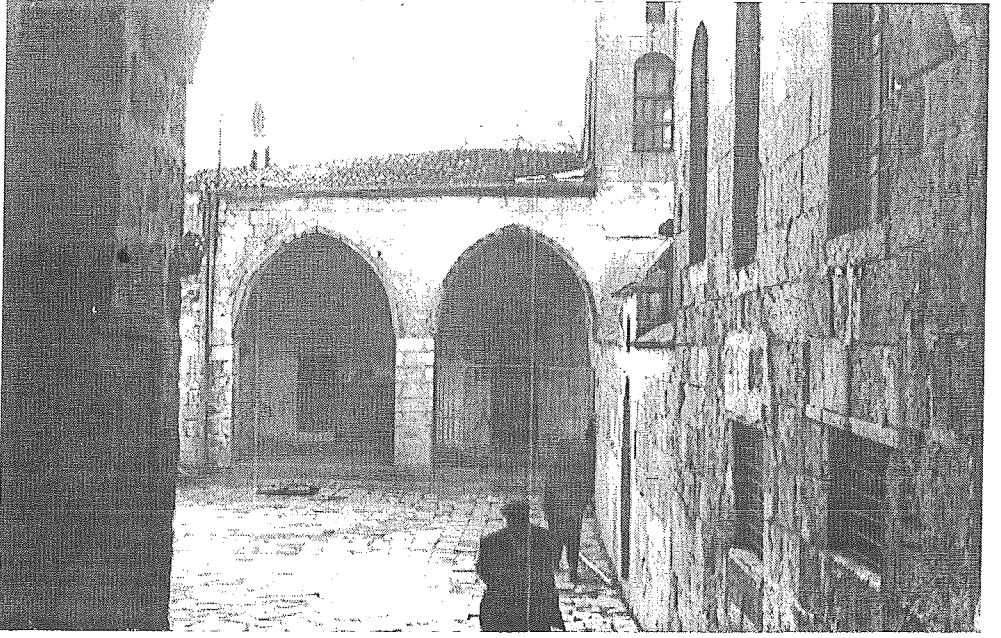
12- Türbe



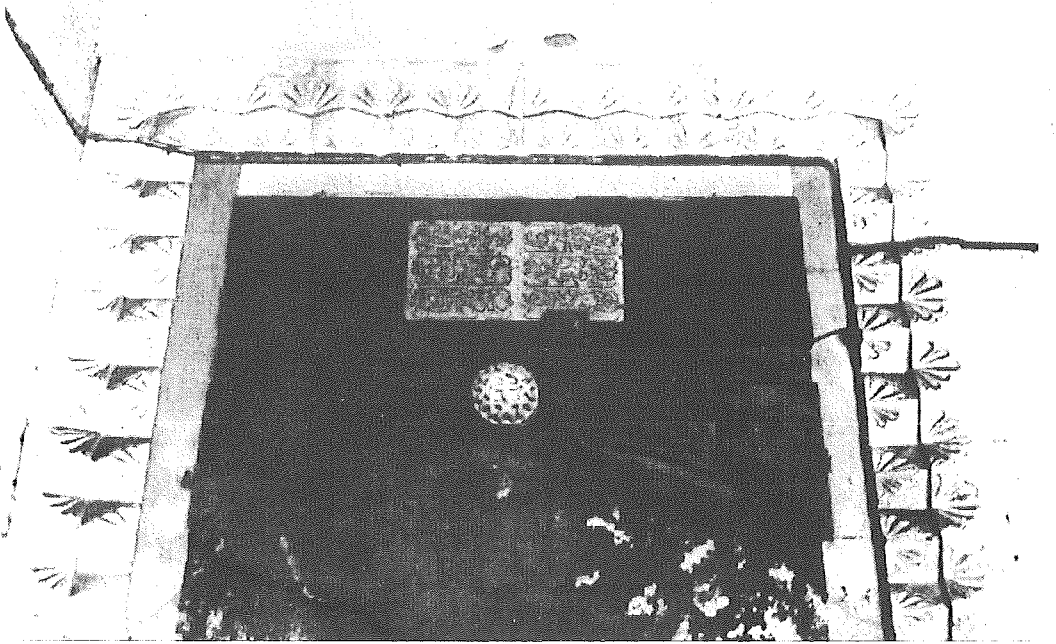
13- Gaziantep Tekke Camisi (Mevlevihane) Caddeden avluya geiř



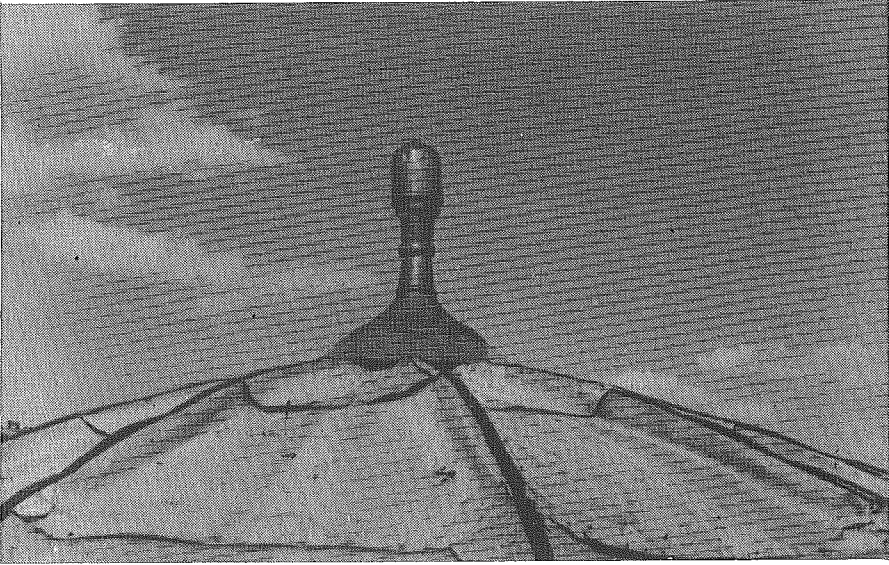
14- Geçit, Minare ve kuzey kanat



15- Son Cemaat yeri



16- Harim Kapısı



17- Alem

